

NURODYMŲ RAIŠKA IR KAITA PRIEŠMOKYKLINIO AMŽIAUS VAIKŲ KALBOJE

Jolita Ančlauskaitė

Užsienio kalbų institutas
Vytauto Didžiojo universitetas
Donelaičio g. 52-603
LT-44244 Kaunas, Lietuva
El. p. jolita.anclauskaite@vdu.lt

Įvadas

Gebėjimas kalbėti yra sudėtingas procesas, daugeliui mokslininkų iki šių dienų keliantis ne vieną klausimą. Per beveik šimtmetį psicholingvistikos tyrimų sukaupta įvairios informacijos, padedančios suprasti, kodėl mes kalbame ir kaip to išmokstame. Atsakyti į kalbos raidos klausimus padeda įvairių sričių mokslininkai – lingvistai, psichologai, biologai, sociologai. Pirmuosius žingsnius vaikų kalbos tyrimų srityje žengė I. Tenas, Č. Darvinas, V. Prejeris, J. H. Pestalocis, A. Potebnia, tačiau tik XX a. viduryje pradėti atlikti išsamesni tyrimai, gilintasi ne vien į bendrąsias vaikų kalbos ypatybes, bet ir į atskiras jų sritis. N. Chomskis, D. McNeill, E. H. Lennebergas tyrė kalbos raidos eigą, psichologas V. Vygotskis analizavo šnekamosios ir rašytinės kalbos mokymąsi ir raidą, J. Bruneris išsamiai tyrinėjo procesus nuo tiesioginio suvokimo iki sudėtingų sąvokų formavimo (Žukauskienė 1996, 102). Pasaulio mokslininkai tiria įvairius vaikų kalbos įsisavinimo lygmenis, aspektus, pastaraisiais dešimtmečiais kreipiant dėmesį ne tik į anglų ar kitų didžiųjų šalių kalbos raidos ypatumus, bet ir kitas, mažesnes, šalis, kalbas ir jų fonologinius, morfologinius, sintaksinius, semantinius ir pragmatinius vaikų kalbos požymius.

Šiam tyrimui aktualus pragmatikos ir socialinės kompetencijos įsisavinimas. Vienas pirmųjų ir išsamiausių tyrimų apie pragmatines ir komunikacines vaikų kompetencijas atliktas S. Erwin-Tripp (1977), vėliau tyrinėdamas angliakalbius vaikus W. Snyder (2007) aprašė įvairius vaikų kalbos parametrus. Kaip vaikai įsisavina pokalbio struktūrą, analizavo S. N. Ceitlin (2001). U. Stephany ir M. D. Voeikova (2015) atliko tyrimą su rusiakalbiais bei graikiškai kalbančiais vaikais. Autorės tyrė prašymus, jų reikšmes ir formas ankstyvojoje graikų ir rusų vaikų kalboje. Didelės apimties vaikų kalbos tyrimą atliko M. Eriksson ir kt. (2012). Mokslininkai tyrė beveik 14000 vaikų iš 10 ne angliškai kalbančių bendruomenių, tokių kaip vokiečių, ispanų, prancūzų, švedų, danų ir kt. Tyrimo metu siekta nustatyti mergaičių ir berniukų kalbos skirtumus. Iš dalies galima teigti, kad didelė dalis vaikų kalbos tyrimų yra atliekama su didžiųjų (anglų, rusų, vokiečių, skandinavų) kalbų vaikais. Mažesnėms kalboms, tarp jų ir lietuvių, dažniausias skiriamas vietinis dėmesys.

Lietuvoje vaikų kalbos tyrimų istorija nėra labai sena. Daugiausiai šios srities tyrimų atlieka Vytauto Didžiojo universiteto mokslininkai, tiriantys morfologiją, fonologiją ar sintaksę. Pirmuosius žingsnius šiuose tyrimuose žengė I. Savickienė (1999, 2001). Autorė pirmiausiai dėmesį skyrė daiktavardžio morfologijos raidos tyrinėjimams, vėliau linksniavimo paradigmų formavimosi tyrimams vaikų kalboje. I. Dabašinskienė (2010) yra atlikusi eksperimentinį tyrimą apie išvestinių morfemų supratimą ankstyvojoje vaikystėje. L. Kamandulytė (2010, 2014) aiškina būdvardžių dažnumą ir leksinę įvairovę vaikų kalboje ir kaip mažamečiai įsisavina būdvardžio semantiką. L. Kamandulytė kartu su I. Dabašinskiene (2014) aiškina, kaip įvairaus amžiaus vaikai suvokia sudėtingas šalutinių pažyminio sakinių konstrukcijas. Vaikų kalbos tyrimus, kuriuose buvo įtraukti ir tėvai, yra atlikusi I. Balčiūnienė (2007, 2008). Šios autorės darbuose apžvelgiama, kaip vartojami kreipiniai vaikų ir vaikiškojoje kalboje bei kaip tėvų reakcijos, vaikams kalbant ir darant įvairias morfologines klaidas, veikia kalbos raidą. Fonologinius aspektus vaikų kalboje yra tyrinėjusios E. Krivickaitė ir I. Dabašinskienė (2013). Atlikdamos eksperimentinį tyrimą autorės norėjo patikrinti, ar vaikai geba tarti ne tik netikrus žodžius, bet ir panašios struktūros lietuvių kalbos žodžius. Kitame E. Krivickaitės tyrime (2017) apžvelgiamos universalios vaikų taikomos žodžių tarimo paprastinimo strategijos įvairaus amžiaus vaikų kalboje.

Vis dėlto pastebima, kad komunikacinių gebėjimo įsisavinimo darbų nėra tiek daug. I. Savickienė (1997, 2001) yra tyrusi komunikacijos ir pokalbio ypatybes ankstyvojoje vaikystėje. Vaiko ir tėvų pokalbio raidą bei ikimokyklinio amžiaus vaikų pasakojimų kalbines ypatybes tyrinėjo I. Balčiūnienė (2009, 2012, 2015). Tiek I. Savickienė (1997), tiek I. Balčiūnienė (2009), I. Balčiūnienė ir J. Ančlauskaitė (2011) bei V. Kavaliauskaitė (2016) yra atlikusios tyrimus, kuriuose yra nagrinėjami mažamečių vaikų vartojami nurodymai.

Šiame straipsnyje nagrinėjama, kaip keičiasi nurodymų kiekis ir raiška vaikui augant ir kokie jų skirtumai išryškėja atskirai lyginant mergaičių ir berniukų kalbą. Darbe atlikta analize tikimasi prisidėti prie vaikų pragmatinės kompetencijos tyrimų Lietuvoje, t.y. nustatyti bendriausias vaikų vartojamiems nurodymams būdingas ypatybes, lyginant priešmokyklinio amžiaus vaikų vartojamus nurodymus mokslo metų pradžioje ir pabaigoje, norint pamatyti skirtumus, kaip kinta vaikų kalba, prasidėjus intensyvesniam formaliajam ugdymui. Darbe bus įtrauktas ir lyties aspektas, tikintis, kad galima išvystyti skirtumų tarp mergaičių ir berniukų kalbos. Prieš pradėdant analizę buvo keliamas hipotezė, kad penkiamečiai–šešiamiečiai vaikai jau turėtų būti įsisavinę įvairias nurodymų formas ir tam tikrą jų raišką, o metų pradžios ir pabaigos tyrimo duomenys turėtų skirtis vartosenos ypatybėmis. Lyginant mergaičių ir berniukų kalbą, tikėtina, kad mergaičių nurodymų raiška yra mandagesnė nei berniukų, taip pat galimi nurodymų raiškos skirtumai mergaitėms kalbant su mergaitėmis, berniukams su berniukais bei mergaitėmis ir su berniukais. M. Eriksson ir kt. (2012) atliktame tyrime rezultatai parodė, kad mergaitės šiek tiek lenkia berniukus ankstyvaisiais komunikaciniais gestais, produktyviu žodynu ir žodžių derinimu.

Pasak autorių, skirtumas didėja su amžiumi (Eriksson ir kt. 2012, 326). Tačiau remiantis Norvegijoje atliktu tyrimu galima teigti, kad, prasidėjus ikimokykliniam ugdymui, atotrūkis tarp mergaičių ir berniukų kalbos ima mažėti (Zambrana ir kt. 2016, 793).

Metodologija ir tyrimo medžiaga

Tyrimo medžiagą sudaro 12 natūralios spontaninės vaikų kalbos dialogų, tarp kurių yra 4 dialogai tarp berniukų, 4 tarp mergaičių ir 4 tarp berniukų ir mergaičių. Dialogai buvo transkribuoti ir morfologiškai koduoti CHILDES (Child Language Data Exchange System, (MacWhinney 2000)) programa.

Tyrimo duomenys buvo renkami pačios tyrimo autorės. Vėliau apdorojami dviem etapais:

- 1) pirmajame darbo etape buvo įrašinėjama darželinukų kalba. Atsitiktiniu būdu parinkti priešmokyklinio ugdymo grupių auklėtiniai atliko *bendros veiklos* užduotį (spalvino nespalvotą piešinį), šios užduoties metu laisvai bendravo tarpusavyje, o jų pokalbiai buvo įrašinėjami¹;
- 2) antrajame darbo etape visi įrašai buvo transkribuojami ir morfologiškai koduojami. Tam buvo naudojama kompiuterio programa CHILDES, sudaryta iš dviejų dalių: CHAT ir CLAN (MacWhinney 2000).

Šiam tyrimui atlikti buvo naudojami trys metodai: 1) *skersinio pjūvio* (suformuojant informantų grupę, šiuo atveju – priešmokyklinio amžiaus vaikų, kurių amžiaus vidurkis yra šešeri metai); 2) *tekstynų lingvistikos* (jo metu iš turimų duomenų buvo sudaromas ir analizuojamas vaikų kalbos tekstynėlis); 3) *lyginamasis* (nurodymų raiška vaikų kalboje buvo tiriama lyginant: a) lyties (mergaičių ir berniukų kalbos); b) amžiaus (penkiamečių ir šešiamečių kalbos) požūriais.

Nurodymų samprata, rūšis ir raiška

Pačia bendriausia prasme nurodymas gali būti suprantamas kaip pasakymas, kuriuo siekiama paveikti klausytoją, kad jis ką nors padarytų (Ryckebusch, Marcos 2004, 884). Lietuvių kalboje dažniausiai suprantamas siauriau, konkrečiau (kaip liepimas, įsakymas). Daugumos autorių darbuose šis pasakymas įvardijamas nevienodai: E. Gudavičienė (2006) savo darbe juos vadina *direktyvais*, I. Balčiūnienė ir J. Ančlauskaitė (2011) – *nurodymais*, G. Čepaitienė (2007), I. Hilbig (2009) ir V. Kavaliauskaitė (2016) – *prašymais*. Šiame darbe terminas *nurodymas* yra verstas iš anglų kalbos žodžio *directive*, kuriuo S. Ervin-Tripp (1977) savo tyrime apibūdina bet koki

¹ Kiekvienai tyrimui atrinktai vaikų porai būdavo duodamas nespalvotas piešinys, spalvotų pieštukų rinkinys ir prašoma kartu nuspalvinti piešinį. Kad vaikai greičiau pradėtų bendrauti, jiems būdavo: a) pasakoma, kad visos vaikų poros dalyvauja gražiausio piešinio konkurse, - tai skatindavo vaikus bendradarbiauti, tartis; b) duodami tik šeši pagrindinių spalvų pieštukai – tai skatindavo vaikus dalytis pieštukais, tartis, kas kuria spalva spalvins.

kalbėtojo pasakymą, kuriuo siekiama paveikti klausytojo elgesį, kad šis atliktų kalbėtojo pageidaujamą veiksmą (Ervin-Tripp 1977,163).

Su nurodymų vartojimu yra susijusi nuoširdumo sąlyga: adresantas turi tikėti tuo, ką sako, kokio veiksmo laukia iš adresato, ir žinoti, kad įmanoma tai atlikti (Gudavičienė 2006, 63). Nurodyti galima įvairiais būdais, priklausomai nuo bendraujančiųjų, jų lūkesčių, įsitikinimų, socialinės aplinkos. Šiuos būdus analizavusi S. Ervin-Tripp (1977) suskirstė nurodymus pagal jų turinį į šešias grupes (siekiant aiškumo pavyzdžiai pateikiami originalo kalba):

- 1) asmeninio poreikio arba nuomonės pareiškimą: *I need a match.*
- 2) būtinybės nurodymus: *Gimme a match.*
- 3) priklausomybės nurodymus: *Could you give me a match?*
- 4) leidimus: *May I have a match?*
- 5) klausimus: *Have you gotta match?*
- 6) užuominas: *The match are all gone* (Ervin-Tripp 1977,166).

Jų atlikimas gali būti dvejopas: nurodymą galima išreikšti tiesiogiai (pvz., *Uždaryk duris*) ir netiesiogiai (pvz., *Gal galėtum uždaryti duris* arba *Atrodo, čia truputėlį šalta*) (Blum-Kulka 1997, 45). Kad būtų galima atskirti, ar tai tikrai yra nurodymas, daugelyje kalbų egzistuoja *vartojimo susitarimo* (angl. *conventions of usage*) fenomenas: liepimas išreiškiamas netiesiogiai, su užuomina, kad klausytojas gebės atlikti pageidaujamą veiksmą (pvz., *Gal galėtum ateiti?*), arba implikuojama, kad klausytojas gali atlikti veiksmą ateityje (pvz., *Gal galėtum padėti man susitvarkyti?*) (ten pat). Ne visi netiesioginiai nurodymai atitinka formalius nurodymo požymius: pvz., pasakymas *Čia truputį šalta* suvokiamas ne kaip teiginys (nors atitinka teiginio formą), o kaip pageidavimas. Dėl šios priežasties išskiriami du netiesioginio nurodymo tipai: tradicinis netiesioginis nurodymas (pvz., *Ar galėtum atidaryti duris?*) ir netradicinis netiesioginis nurodymas (pvz., *Čia vėsu*) (Blum-Kulka 1997, 46).

Pasak lietuvių lingvistės E. Gudavičienės, nurodymų (autorė vadina juos direktyvais) raiška gali būti dvejopa: eksplicitinė ir implicitinė. Eksplicitiniams ilokuciniams aktams priklauso tokie pasakymai, kurių ilokucinę galią eksplicuoja performatyvių veiksmažodžių I asmens forma, pvz., *įspėju, prašau, rekomenduojame*, ir kurie atspindinti tiesioginę pasakymo prasmę (Gudavičienė 2006, 64). Pasiremddama P. Grice teorija, autorė teigia, kad vartojant implicitinius ilokucinius aktus yra tam tikras skirtumas tarp formalios raiškos ir viso akto prasmės. Pavyzdžiui, ilokucinio akto *Tai gal galėtum pradėti pasakoti?* semantinis turinys gali neatitikti raiškos turinio. Pagal P. Grice implikatūros teoriją, nuo raiškos šis turinys skiriasi tada, kai aiškiai matyti, kad kalbantysis turi omenyje ne tai, ką tas sakiny s reikštų neutraliame kontekste (ten pat). Įprastiniame kontekste minėtasis pasakymas būtų suvokiamas kaip tiesioginis klausimas: adresantas teiraujasi adresato, ar šis gali pradėti pasakoti, tačiau raiškos turinys, atsižvelgiant į visą situaciją, gali būti ir kitoks – šiuo klausimu išreiškiamas pasiūlymas ar raginimas (ten pat). Ypač svarbu pabrėžti autorės nuomonę,

kad tiriant nurodymų raišką galima nustatyti tik pačias bendriausias sintaksines, morfologines ir leksines priemones, nes kiekvieno ilokucinio akto formali struktūra labai įvairi – adresantas turi teisę rinktis raišką, kad būtų pasiektas norimas rezultatas (ten pat). Taigi ir šiame darbe bandoma nustatyti tik bendriausias tendencijas, būdingas priešmokyklinio amžiaus mergaičių ir berniukų nurodymų raiškai.

Priešmokyklinio amžiaus vaikų kalbos ypatybės

Dauguma vaikų, prieš eidami į mokyklą, turi tokiam amžiui būdingą kalbos žinių bagažą, kuri jiems padeda įgyti tėvai ir (ar) ugdymo įstaigos. Remiantis dabartiniais Švietimo ir mokslo ministerijos patvirtintais standartais², priešmokyklinio amžiaus vaikai turėtų gebėti intuityviai jausti gimtosios kalbos modelį: kalbėdami praktiškai taikyti jos dėsnius ir normas, t. y. kalbėdamas natūraliai ir spontaniškai vaikas turėtų vartoti sudėtingesnes kalbos formas, taip pat gebėti elementariai pasakoti, apibūdinti, svarstyti, diskutuoti, aiškinti, informuoti. Tokią kalbinę kompetenciją vaikai įsisavina pamažu, skirtingais etapais išmokdami ką nors nauja ir pritaikydami naujose kalbinėse situacijose. Norint išsamiau aptarti priešmokyklinio amžiaus kalbos ypatybes, galima suskirstyti jas į kalbos lygmenis: fonetiką, leksiką, sintaksę, diskursą.

Vaikai išmoksta vis daugiau įvairesnių fonemų ir geba jas tinkamai pritaikyti, t. y. taisyklingai ištarti taip, kad atitiktų suaugusiojo kalbinį modelį (Reed, Baker 2005, 54). Pasak A. Garšvienės ir R. Ivoškuvienės, prieš eidamas į mokyklą vaikas puikiai ištaria žodžių garsinę ir ritminę struktūrą, gausėja jo žodynas (Garšvienė, Ivoškuvienė 1993, 36).

Semantiniu atžvilgiu tokio amžiaus mažamečiai jau nebeišplečia ir nebesiaurina žodžių reikšmių, geba klasifikuoti žodžius pagal abstrakčias ypatybes (Reed, Baker 2005, 56), sudėtingėja žodžių formos, sakinių struktūra (Reed, Baker 2005, 61).

Pradėję daugiau bendrauti su aplinkiniais vaikai ima ieškoti vis daugiau šios veiklos būdų, plėsdami komunikacinės kompetencijos įgūdžius. V. A. Reed ir E. Baker pastebėjo (2005), kad ikimokyklinukai pradeda suvokti netiesioginių ir mandagumo pasakymų reikšmes, kurias taiko savo kalboje norėdami pasiekti tikslą (Reed, Baker 2005, 66). Tokio amžiaus vaikai jau geba įsiklausyti, ką kitas nori jam pasakyti, pradeda suvokti, kad ne viskas, ką jis sako, gali būti priimtina, ir pamažu įsisavina daugumą pokalbio taisyklių (Crystal 2005, 273). Taigi vaikas jau nėra dėmesio centras, prie kurio kalbėjimo reikia taikytis aplinkiniams (Garšvienė, Ivoškuvienė 1993, 37). Kalbėdamas su jaunesniais už save vaikas vartoja trumpesnius ir paprastesnius sakinius, t. y. diferencijuoja pašnekovą pagal amžių (Reed, Baker 2005, 67). Dar vienas svarbus aspektas yra

² Švietimo ir mokslo ministerijos patvirtintus standartus ir ikimokyklinio amžiaus vaikų pasiekimų aprašą galima rasti atsidarius šią nuorodą https://www.smm.lt/uploads/documents/Pedagogams/ikimok_pasiekimu_aprasas.pdf

tai, kad vyresni nei ketverių, penkerių metų vaikai lengviau susidoroja su temos palaikymo ir keitimo problema. Mažesni vaikai per penkias minutes pakeičia apie penkias temas (Reed, Baker 2005, 68), o priešmokyklinukai geba ilgiau plėtoti tą pačią pokalbio temą, pateikdami vis naujos, susijusios informacijos (ten pat). Dar didesnę pažangą vaikai daro, kai ima vartoti kontekstinę kalbą, kurią, kaip ir situacinę, pritaiko pagal bendravimo sąlygas (Garšvienė, Ivoškuvienė 1993, 37).

Pasakyti ką nors nauja yra viena, pasakyti daug – jau kas kita, tačiau padaryti tai rišliai net ir mokiniams dažnai yra sunku. Kuo labiau tobulėja kalba ir mažametis nori daugiau pasakyti, tuo jam yra sunkiau tinkamai sieti savo mintis (Reed, Baker 2005, 69). Rišlus pasakojimas reikalauja labai daug įgūdžių: logiškos struktūros, laiko ir priežasties ryšių (ten pat). Šie gebėjimai susiformuoja pradinėse klasėse, iki tol pasakojama palyginti nesudėtingai.

Priešmokyklinio amžiaus vaikas, galima sakyti, jau yra įgijęs lingvistinę kompetenciją, labai svarbią ir kalbos aktų suvokimo bei produkcijos procesams (Berko-Gleason 2000, 5).

Nurodymų įsisavinimas ir raida

Vienas iš svarbiausių komunikacinės raidos aspektų yra kalbos aktų įsisavinimas. Ketverių–penkerių metų vaikai puikiai supranta kalbos aktų galią, žino, kaip įtikti, nusileisti, kad jų nurodymas ar pageidavimas būtų įvykdytas, taip pat sugeba pakreipti situaciją norima linkme (McCloskey, Warren 1993, 205). Laikotarpis tarp ketvirtų ir aštuntų metų svarbus tuo, kad vaikas mokosi argumentuoti, įkalbinėti. Atsiranda vienas iš įdomesnių kalbos aktų – pažadas, kurį vaikai dažnai taiko kitiems, tačiau patys menkai suvokia ir vykdo (McCloskey, Warren 1993, 206).

Su nurodymais vaikai susipažįsta dar kūdikystėje. Ankstyvieji prašymai reiškiami siekiant daikto, žodžiai papildomi gestais, o kai verbalinis bendravimas tampa efektyvesnis, gestikuliacija palaiptinui tampa pagalbine priemone (Foster 1990, 60). Svarbu pabrėžti, kad gestai dažniausiai naudojami kartu su pagalbinais žodžiais, pvz.: *dar, noriu, duok*. Pasak S. H. Foster (1990), tokie teiginiai vėliau tampa mandagesnėmis formomis, tokiomis kaip: *Ar norėtum pažaisti? Ar galėtum man duoti vieną?* Tokios formos yra vadinamos netiesioginiais nurodymais (Foster 1990, 122).

Teigiama, kad vaikai, vartodami įvairesnes nurodymų formas, parodo savo socialinės kompetencijos laipsnį (McTear 1985, 108). Pasak S. M. Ervin-Tripp (1977), vyresni asmenys nurodymus gali reikšti tiesiogiai ir netiesiogiai, o vaikai dar turi mokytis, kaip juos suformuluoti, kad pašnekovas suprastų, kas norima pasakyti (Ervin-Tripp 1977, 178). Kaip vaikai pradeda suprasti netiesioginius nurodymus, yra sunku nustatyti. Dažniausiai tai įvyksta tada, kai išmokstama atskirti formas, kurios visada yra nurodomosios, nuo tų, kurios reiškia užuominą į veiklą (Ervin-Tripp 1977, 180).

Kai kurių tyrimų rezultatai rodo, kad kalbėtojo nurodymai priklauso nuo savęs vertinimo, t. y. kiek jis mano galįs pasiekti tikslą esant įvairioms socialinėms aplinkybėms (Ryckebush,

Marcos 2004, 885). Remiantis užsienio mokslininkų atlikta analize, galima teigti, kad vaikai prisitaiko prie pašnekovo ir dažniau pageidavimus reiškia žaisdami su tėčiu nei su mama (Ryckebush, Marcos 2004, 894).

Kaip jau buvo minėta, lietuvių vaikų vartojami nurodymai nebuvo išsamiai nagrinėti. Pastarųjų įsisavinimas ir vartojimas vaiko bei tėvų kalboje pokalbio įsisavinimo aspektu tyrinėtas I. Balčiūnienės (2009), remiantis ilgalaikio stebėjimo metodika. Gauti rezultatai iš esmės sutampa su užsienio psicholingvistų atliktų panašių tyrimų rezultatais, t. y. vaikas tiesioginius nurodymus įsisavina anksčiau ir pradeda anksčiau vartoti bendraudamas su suaugusiaisiais (Balčiūnienė 2009, 144). Ta pati tendencija pastebėta ir kitame tyrime, kuriuo buvo siekta konkrečiai ištirti nurodymų vartoseną vaikų kalboje. Šiuo atveju tyrimui pasirinkti priešmokyklinio amžiaus vaikai. Išvadose nurodoma, kad būdami 5-6 metų vaikai dažniausiai vartoja tiesioginius nurodymus – vidutiniškai jie sudaro 80% visų nurodymų, tačiau šitame amžiuje daugėja netiesioginių nurodymų, ir jie įvairėja (Balčiūnienė, Ančlauskaitė 2011, 15). V. Kavaliauskaitės (2016) atliktame tyrime taip pat patvirtinama, kad vaikai pirmiausiai įsisavina tiesioginius nurodymus (autorė savo darbe nurodymus įvardina terminu *prašymai*). Autorė taip pat nurodo, kad vaikiškoji (angl. baby talk, child directed speech) kalba daro įtaką vaikų kalbos nurodymų ypatybėms. Vaikas įsisavina tokią kalbinę raišką, kokią girdi, todėl nurodymų kontekste ypač svarbus ir individualus tėvų auklėjimo modelis – šeimos tradicijos, požiūris į mandagumą ir jo ugdymą, tėvų polinkis į neigiamą ar pozityvų mandagumą. Svarbu yra ir tai, kiek vaikas atsiduria ir gali stebėti aplinką, kurioje tarpusavyje bendrauja suaugusieji, ir kokiomis socialinio konteksto sąlygomis tą daro (Kavaliauskaitė 2016, 184).

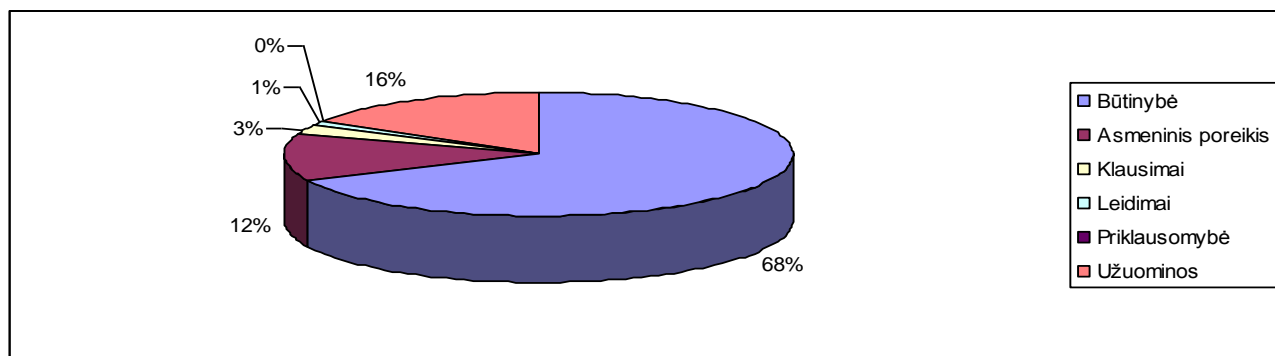
Remiantis šiais atliktais tyrimais šiame straipsnyje apžvelgiama, kaip nurodymai kinta vaikams pradėjus lankyti priešmokyklinę klasę ir jai pasibaigus bei kokie skirtumai pastebimi lyginant mergaičių ir berniukų kalboje vartojamus nurodymus.

Nurodymų raiška mokslo metų pradžioje ir pabaigoje

Šio darbo tikslas išnagrinėti, kaip nurodymų skaičius ir raiška kinta lyginant vaikų kalbą skirtingais etapais, t. y. pradėjus eiti į paruošiamąją klasę ir ją baigus. Antrasis tikslas apima lyties kategorijos ypatumus – bus siekiama palyginti mergaičių ir berniukų kalboje vartojamus nurodymus. Turinio atžvilgiu nurodymus galima tyrinėti daugeliu aspektų, tačiau pasirinktas tik vienas – gramatikos – aspektas, kitaip tariant, nurodymai analizuojami remiantis jų gramatinėmis ypatybėmis. Tyrimas buvo atliktas remiantis S. Blum-Kulkos S. Ervin-Tripp sudarytu skirstymu.

Tyrimas parodė, kad vaikai vartoja nemažai nurodymų. Kaip matyti (žr. 1 pav.), iš 228 rastų nurodymų pavartojimų atvejų vaikų kalboje daugiau negu pusė jų yra būtinybės, antroje vietoje – užuominos, trečioje yra asmeninio poreikio arba nuomonės pareiškimo, ketvirtoje vietoje matome klausimo nurodymus, vieną procentą sudaro leidimo nurodymai.

1 p a v e i k s l a s. *Nurodymų pasiskirstymas priešmokyklinio amžiaus vaikų kalboje*

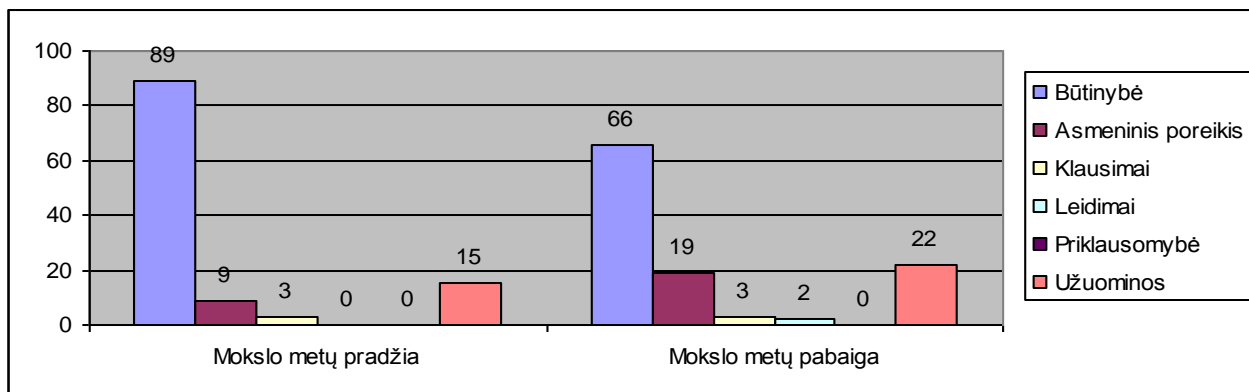

Būtina atkreipti dėmesį, kad priklausomybės nurodymų nerasta nė vieno. Reikėtų priminti, kad šie nurodymai susiję su mandagumu, etiketo taisyklių laikymusi (Gudavičienė 2006, 63). Tai galėtų reikšti, kad vaikai nėra labai mandagūs kalbėdami su savo bendraamžiais, jie mintis reiškia tiesiogiai, nesilaikydami etiketo taisyklių. Kita vertus, toks bendravimas dažnai yra įprastas ir kasdienėje suaugusiųjų kalboje, todėl natūralu, kad vaikai kalba taip, kaip įprasta juos supančioje aplinkoje, nes pokalbio ir veiklos dalyviai yra jiems artimai pažįstami asmenys, draugai.

Vienas iš veiksnių, lemiančių nurodymų vartojimą ir jų sudėtingesnių formų pasirinkimą, yra amžius. Kaip teigiama literatūroje, kuo jaunesnis vaikas, tuo jis dažniau renkasi tiesioginius nurodymus, o netiesioginius įsisavina vėliausiai (Ervin-Tripp 1977, 84).

Šiame darbe nagrinėjami nurodymų raiškos skirtumai atsiradę per maždaug vienerius metus. Analizuojant duomenis pastebėta, kad per tokį laikotarpį vaikų kalboje padaugėja vienkovių ir sumažėja kitokių nurodymų, tačiau akivaizdaus pasikeitimo nepastebėta (žr. 2 pav.).

2 p a v e i k s l a s. Nurodymų pasiskirstymas mokslo metų pradžioje ir pabaigoje

Tiesioginiai nurodymai

Didesnis tiesioginių nurodymų skaičius pastebėtas mokslo metų pradžioje: rudenį rasti 98 pavartojimo atvejai, o pavasarį – 85. Tokį šio tipo nurodymų sumažėjimą būtų galima paaiškinti didesniu netiesioginių pageidavimų pasirinkimu mokslo metų pabaigoje, tačiau šis skirtumas nėra labai didelis, todėl rimtesnių apibendrinimų reikėtų dar vengti. Galima teigti, kad prieš eidami į mokyklą, vaikai jau geba pasirinkti ir vartoti įvairesnes nurodymų formas. Toliau galima analizuoti, kaip per mokslo metus keičiasi skirtingų nurodymų formos.

Būtinybės nurodymo vartosenos skirtumas mokslo metų pradžioje ir pabaigoje yra didžiausias (žr. 3 pav.). Retesnis jų vartojimas vaikams augant gali reikšti, kad jų kalba sudėtingėja, didėja lingvistinė ir socialinė kompetencijos. Vyresni vaikai renkasi sudėtingesnes struktūros pageidavimus, norėdami labiau paveikti adresatą, kad jis įvykdytų tai, kas liepiama.

Nagrinėjant būtinybės nurodymų raišką, pastebėta, kad tiek mokslo metų pradžioje, tiek pabaigoje vaikai šiuos nurodymus reiškė imperatyvinėmis konstrukcijomis, t. y. liepiamosios nuosakos vienaskaitos antruoju asmeniu. Dažniau tokio pobūdžio pageidavimus vaikai rinkosi mokslo metų pradžioje (žr. 3 pav.), pvz.:

- (1) JUSTĖ³: Čia daryk, nes čia mano vardas.
 VYTENIS: O tu čia tik biškį užspalvink.

Ir mokslo metų pradžioje, ir pabaigoje randami liepiamosios nuosakos daugiskaitos pirmojo asmens nurodymai, kurie vaikų mėgstami ir norint vienas kitą paskatinti viską daryti kartu, pvz.:

- (2) KRISTINA: Nekalbėkime, jos pabėgo už durų.
 TADAS: Gali tuoj grįžti.

³ Visų tyrime dalyvavusių vaikų vardai pakeisti.

KRISTINA: Nekalbėkime ir spalvinkime.

Buvo rastas tik vienas pavyzdys, kai vartojamas liepiamosios nuosakos daugiskaitos antrasis asmuo. Tokią nurodymo raišką mokslo metų pabaigoje pasirinko vienas priešmokyklinukas.

Tyrimo metu buvo rastas pavyzdys, kai tiesioginė nuosaka vartojama kartu su liepiamosios nuosakos antruoju asmeniu:

(4) DOVILĖ: *Šiaip tai gaišiname laiką, tau reikės ir man reikės vienu metu, tai aš vieną spalvinsiu, o tu spalvink kitą.*

Tokio pobūdžio nurodymų raiška buvo itin reta, tačiau galima teigti, kad šiek tiek vyresni vaikai geba rinktis sudėtingesnes formas, norėdami, kad jų pageidavimai būtų tinkamai suprasti ir vykdomi.

Kiek kitokie rezultatai gauti išanalizavus būtinybės nurodymų raišką modaliniais veiksmažodžiais. Daugiausiai tokio tipo pageidavimus vaikai vartojo mokslo metų pradžioje. Dažniausiai vaikų kalboje randamos tokios konstrukcijos, kurios reiškė leidimą, raginimą ką nors daryti pvz.: *Galime pažaisti. Tu gali imti. Tavo gali būti juodas. Galima spalvinti.* Mokslo metų pabaigoje rastos tik trys panašios konstrukcijos (pvz., *Gali būti ir raudonas. Tu galėsi spalvinti*) ir vienas atvejis, kai pasirinktas modalinis veiksmažodis *turėti*:

(5) ŽYDRŪNAS: Turime tada skubėti, kad padarytume daugiau už juos.
DOVILĖ: *Taip.*

Kaip jau buvo minėta, toks modalinio veiksmažodžio *turėti* pavartojimas sustiprina nurodymo ilokuciją, kuri labiau paveikia adresantą.

Sudėtingiau yra analizuoti ir lyginti tokius būtinybės nurodymų raiškos būdus kaip neiginiai, kreipiniai ar vardažodžiai. Taip yra dėl reto jų vartojimo. Mokslo metų pradžioje ir pabaigoje buvo rasta po vieną neiginio nurodymą, reiškiantį pageidavimą sustoti, pvz.:

(6) EDVINAS: *Jeigu jau ateina, tai piešiame.*
ŽYDRŪNAS: Ne!
EDVINAS: *Tada išdykaujame.*

Mokslo metų pradžioje rastas vienas kreipinys ir vienas vardažodinis nurodymas. Lyginti jų su mokslo metų pabaiga nėra galimybės, nes tokiu laikotarpiu nebuvo rastas nė vieno panašaus pavartojimo atvejo.

Matyti, kad būtinybės nurodymo raiška labai įvairi, tačiau vaikų kalboje kintanti pamažu. Didžiausi skirtumai pastebimi vartojant imperatyvines formas, kurios yra lengviausiai suprantamos, todėl dažniau vartojamos jaunesnių vaikų, taip pat jų kalboje daugiau konstrukcijų su modaliniais veiksmažodžiais. Kaip teigia S. Ervin-Tripp (1977), pageidavimų formos dažniausiai pasirenkamos atsižvelgiant į situaciją, adresato amžių, lytį ir užduoties tipą (Ervin-Tripp 1977, 187). Remiantis šia autore, būtų galima daryti išvadą, kad mokslo metų pradžioje dar ne visi vaikai yra laisvai vienas su kitu bendraujantys (dažnai būna naujokai darželyje), todėl dažniau rinkosi mandagesnes nurodymų formas taip tikrindami savo užduoties partnerio reakciją. Vėliau, vienas kitą puikiai pažinodami, jau gali nesibaiminti ir drąsiai vienas kitam nurodinėti, todėl mokslo metų pabaigoje vaikų kalba praturtėjo tiesioginių nuosakų. Retesnės konstrukcijos vienodai retai rastos tiek jaunesnių, tiek truputį vyresnių darželinukų kalboje.

Išanalizavus asmeninio poreikio nurodymus, paaiškėjo, kad beveik du kartus didesnis jų vartojimas buvo mokslo metų pabaigoje. Svarbiau yra pabrėžti, kad pageidavimų raiška keitėsi labai nežymiai. Tiek jaunesni, tiek vyresni vaikai asmeninio poreikio nurodymus reiškė modaliniu veiksmažodžiu *reikėti*. Pastarasis nurodymas buvo reiškiamas tiesioginės nuosakos esamojo laiko vienaskaitos trečiojo asmens formos pageidavimu, pvz.:

- (7) AISTĖ: *Man reikia kuo greičiau drožti.*
ERNESTA: *Jo, gerai.*

Kalbant apie skirtumus, pastebėta, kad vyresnių vaikų kalboje dažnai buvo vartojami tiesioginės nuosakos būsimąjo laiko vienaskaitos trečiojo asmens formos pageidavimai, pvz.:

- (8) JONAS: *Man irgi reikės rudos.*
MATAS: *Aš dar spalvinu.*

Mokslo metų pradžioje tokio tipo nurodymų nerasta.

Palyginus asmeninio poreikio nurodymus mokslo metų pradžioje ir pabaigoje pastebima, kad jų gramatinė raiška išlieka ta pati.

Netiesioginiai nurodymai

Kuo vaikai vyresni, tuo labiau jie geba nurodinėti netiesiogiai (McTear 1985, 103). Tyrimo metu pasitvirtino, kad netiesioginių nurodymų raiška dažnesnė buvo mokslo metų pabaigoje nei pradžioje. Kaip matyti diagramoje (žr. pav. 2), mokslo metų pradžioje rasti 18 netiesioginių nurodymų, o mokslo metų pabaigoje – 27. Žinoma, pavartojimo atvejų nėra daug, palyginus su tiesioginiais pageidavimais, tačiau pažanga yra daroma – vaikai stengiasi nurodinėti įvairiau.

Klausimų kaip nurodymų skaičius abiejuose laikotarpiuose išliko nepakitęs (žr. 2 pav.). Mokslo metų pradžioje ir pabaigoje rasta po tris klausimo nurodymus. Vieni iš jų buvo reiškiama daugiskaitos pirmu asmeniu, pvz.:

- (9) MARIUS: *Tai bėgame?*
AURĖJA: *Aš tuoj.*

Kiti pavyzdžiai taip pat panašaus turinio, kada vienas vaikas klausia, o kartu ir parodo savo pageidavimą atlikti vieną ar kitą veiksmą, šiuo atveju Marius, klausdamas kartu pasitikslina, ar Aurėja bėgs su juo kartu, nes jis ruošiasi tai daryti.

Rastas tik vienas atvejis, kai klausimas reiškiama vienaskaitos pirmu asmeniu. Tokį pageidavimą pateikė vienas iš vaikų, kalbėjęs mokslo metų pradžioje. Mokslo metų pabaigoje taip pat rastas vienetinis atvejis, kai užduodamas beasmenis klausimas.

Leidimo nurodymai rasti tik mokslo metų pabaigos dialoguose. Tai sudėtingesnės pageidavimų formos, todėl priešmokyklinukų dar labai retai vartojamos.

Palyginus galima daryti išvadą, kad tiriamuoju laikotarpiu vaikų nurodymai pajavirėjo labai nežymiai. Tai galėjo lemti trumpas tyrimo laikotarpis. Tačiau pastebėta, kad mandagesnes formas daugiau rinkosi vyresnieji darželinukai, kas leistų manyti, kad jų lingvistinė kompetencija vis dėlto skiriasi nuo jaunesniųjų.

Kitaip nei klausimo ar leidimo nurodymai, užuominų vartojimas pakito labiau. Mokslo metų pradžioje rasta 15 pavartojimo atvejų, o pabaigoje – 22. Toks kiekybinis pakitimas leidžia manyti, kad vyresni vaikai labiau geba užmaskuoti savo tikruosius ketinimus ir teisingai suvokti užuominų ilokucinę tikslą.

Šio pobūdžio nurodymų raiška išliko nepakitusi – tas pačias gramatines formas vaikai vartojo ir rudenį, ir pavasarį. Lyginant užuominas, pastebėta, kad tiek jaunesni, tiek vyresni vaikai dažniausiai rinkosi paties kalbėtojo poreikius akcentuojančias užuominas, pvz.:

- (10) GABRIELĖ: *Aš tai norėjau šitą paveiksluką.*
SAIDA: *Ką?*
GABRIELĖ: *Aš norėjau šitą paveiksluką.*
SAIDA: *Kitą kartą.*

Lyginant toliau, pastebima, kad pašnekovo poreikius akcentuojančios užuominos dažniau buvo vartojamos vyresnių vaikų, tačiau rasti keli atvejai ir mokslo metų pradžioje. Šis dialogas pateikiamas kaip bendras pavyzdys abiem laikotarpiais:

- (11) KRISTINA: *O tu geltoną pasiėmęs.*
 TADAS: *Šitos man reikėjo, bet jau gali pasiimti.*

Abiejų pašnekovų poreikius akcentuojančios užuominos vienodai dažnos tiek mokslo metų pradžioje, tiek pabaigoje. Tokiu būdu vaikai bando užsiminti, ką jiems abiem reikėtų padaryti, pvz.:

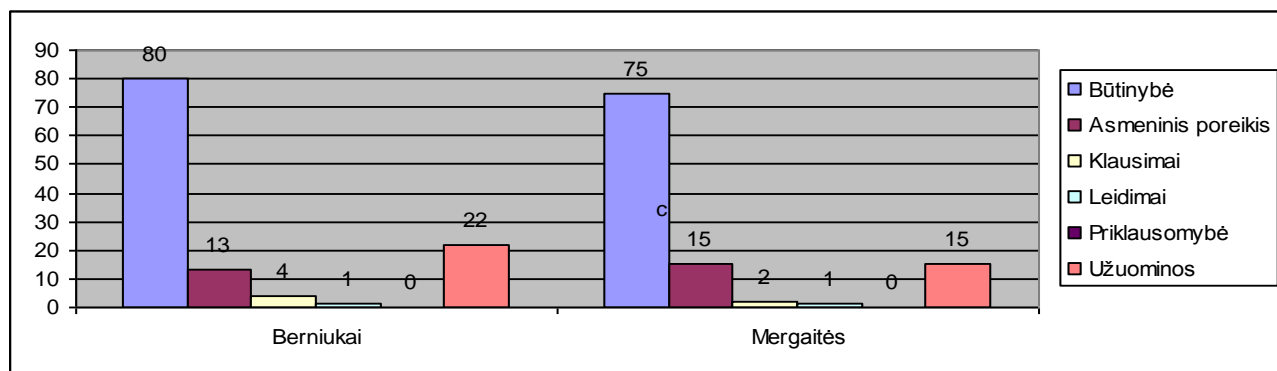
- (12) GABRIELĖ: *Mes neturime super laiko.*
 SAIDA: *Jos greitai ateina.*
 GABRIELĖ: *Tai skubame.*

Gabrielė spalvinimo metu užsiminė, kad laiko yra mažai, taip norėdama pasakyti, kad abi turi skubėti. Saida, supratusi, ko pageidauja jos draugė, nurodė priežastį, kodėl jos laiko turi labai mažai. Vėliau Gabrielė nurodė tiesiogiai, kad joms reikia paskubėti. Kiti pavyzdžiai taip pat panašaus turinio.

Nurodymų raiška mergaičių ir berniukų kalboje

Dauguma mokslininkų teigia, kad moterų ir vyrų kalba skiriasi, ir šie skirtumai išryškėja jau ankstyvoje vaikystėje. Šiame skyriuje daugiau dėmesio skiriama, kaip mergaitės ir berniukai reiškia nurodymus savo kalboje (žr. 3 pav.).

3 p a v e i k s l a s. Nurodymų pasiskirstymas berniukų ir mergaičių kalboje

Iš viso tiriamoje vaikų kalboje buvo rasti 228 nurodymai: berniukų – 120, o mergaičių – 108. Kaip matyti, abiejų lyčių atstovų pavartotų nurodymų skaičius beveik nesiskiria. Panašūs atvejai pastebimi analizuojant atskiras nurodymų rūšis: tiesioginių nurodymų daugiau rasta mergaičių kalboje (būtinybės nurodymo pavartojimų atvejų rasta 75, berniukų – 80, asmeninio poreikio: berniukų kalboje – 13, mergaičių keliais daugiau – 15). Netiesioginių nurodymų daugiau rasta berniukų kalboje: jų kalboje rastos 22 užuominos, mergaičių – 15; klausimo nurodymo berniukų kalboje rasti 6 pavartojimo atvejai, mergaičių – tik 2; leidimo nurodymai

buvo rasti tik du, kuriuos pavartojo viena iš tiriamųjų mergaičių, kitą – berniukas. Kaip jau buvo minėta, vaikų kalboje nerasta nė vieno priklausomybės nurodymo.

Trumpai apžvelgiant kiekybinę skirtingų lyčių vartojamų nurodymų analizę, galima teigti, kad tiek berniukai, tiek mergaitės kalbėdami nurodinėja beveik vienodai, didelių skirtumų nerasta. Svarbiau buvo išsiaiškinti, kokiomis gramatinėmis priemonėmis vaikai naudojami pageidaudami, prašydami, liepdami ir t. t.

Tiesioginių nurodymų raiška

Bendros analizės metu paaiškėjo, kad dažniausia būtinybės nurodymų raiškos forma buvo imperatyvai. Tiriant berniukų ir mergaičių kalbą, pastebėta, kad abiejų lyčių atstovai šią formą vartoja panašiai. Dažniausiai buvo nurodinėjama kitam asmeniui vartojant liepiamosios nuosakos vienaskaitos antrojo asmens formą. Pastebėta, kad tokią formą dažnai renkasi tarpusavyje bendraudami berniukai, pvz.:

- (13) ŽYDRŪNAS: *Čia du žiogai, pažiūrėk!*
EDVINAS: *Vienas bėga, kitas groja.*
ŽYDRŪNAS: *Groja žiogas smuikeliu. Spalvink šitą.*

Žinoma, buvo ir tokių dialogų, kur berniukai mergaitėms nurodinėjo, vartodami imperatyvus, bet tokie atvejai buvo reti, pvz.:

- (14) MARTYNAS: *Ne, tu dar ne meškiną spalvink, tu lapus spalvink.*
EGLĖ: *Gal tada dabar pradėsiu sparnus spalvinti.*

Mergaičių kalboje liepiamosios nuosakos vienaskaitos antrojo asmens formos retesnės nei berniukų. Tokia formą jos rinkosi tiek nurodydamos kitoms mergaitėms, tiek berniukams. Buvo rastas vienas atvejis, kai beveik viso dialogo metu viena mergaitė nurodinėjo berniukui tik imperatyvų forma (vien mergaičių kalboje būtinybės nurodymai buvo reiškiami įvairiau):

- (15) MILDA: *Savo spalvink, ne mano.*
DONATAS: *Netgi šitą nenuspalvino jie.*
MILDA: *Ir tu nenuspalvainai, žiūrėk.*
DONATAS: *Aš tuoj nuspalsvinsiu.*
MILDA: *Gerai. Tik po to nesusimaišyk ir čia nepradėk.*

Dauguma vaikų renkasi įvairesnes nurodymų formas, kad nurodymas būtų įvykdytas. Ši mergaitė, suprasdama, kad berniukas puikiai vykdo jos pageidavimus, laikosi *viršesnis–žemesnis* komunikacinio principo, kurį aprašo lingvistė E. Gudavičienė (2006). Tokiu atveju ji yra liepiančioji, o berniukas – vykdančiasis.

Toliau būtų galima išsamiau aptarti būtinybės nurodymų raišką modaliniais veiksmažodžiais. Pastebėta, kad skirtingai nei bendraujant mergaitei su berniuku ar berniukui su berniuku, tarpusavyje kalbėdamos mergaitės renkasi modalinius veiksmažodžius *galėti* su bendratimi (kadangi beveik visi pavyzdžiai rasti mergaičių kalboje, todėl atskiros gramatinės kategorijos neaptiriamos), pvz.:

- (16) AISTĖ: *O galėjo ir palikti baltą.*
DOVILĖ: *Ką?*
AISTĖ: *Nes balta yra meška. Ne, arba gali pusę kojos padaryti, ne, galvą padaryti baltą, o rankytes juodas.*
DOVILĖ: *Gerai, o tikrai taip būna?*
AISTĖ: *Būna, mačiau.*

Berniukų kalboje toks atvejis buvo tik vienas – su modaliniu veiksmažodžiu *turėti*:

- (17) ŽYDRŪNAS: *Mes turime tada skubėti, kad daugiau už juos padarytume.*
DOVILĖ: *Taip.*

Atvirkščiai nei modalinis veiksmažodis *galėti*, *turėti* nurodymui suteikia griežtumo. Šiuo atveju berniukas paragino tiek save, tiek mergaitę skubėti. Pavartojęs mandagesnę formą, sulaukė teigiamo atsako.

Apibendrinant būtinybės nurodymų raišką galima pasakyti, kad tiek mergaitės, tiek berniukai šiuos nurodymus vartoja panašiai. Tokio amžiaus vaikai jau geba pasirinkti, su kuo ir kaip kalbėti, šiuo atveju – nurodinėti. Tarpusavyje kalbėdami berniukas su berniuku ar mergaitė su mergaite, mėgsta nurodinėti imperatyvinėmis formomis. Kai bendrauja mergaitė su berniuku, pastarasis renkasi mandagesnes formas, o mergaitės – atvirkščiai. Mergaitėms labiau priimtini būtinybės nurodymai, reiškiami modaliniais veiksmažodžiais. Retais atvejais vienodai mažai vartoja abiejų lyčių atstovai.

Asmeninio poreikio nurodymai priešmokyklinio amžiaus vaikų kalboje nėra gausūs. Dažniausiai randamos konstrukcijos su žodžiu *reikėti* ir vienas atvejis, kai asmeninis poreikis reiškiamas žodžiu *norėti*. Lyginant berniukų ir mergaičių kalbą, taip pat atsižvelgta, koku asmeniu

yra reiškiami šio tipo nurodymai, tačiau dėl mažo kiekio pavyzdžių neanalizuojama, kaip kalbama skirtingose porose.

Kiekybės atžvilgiu didelių skirtumų nėra: mergaičių kalboje rasti 15 asmeninio poreikio nurodymų, o berniukų – 13 (žr. 3 pav.). Raiškos būdai išlieka tie patys. Dvigubai dažniau savo pageidavimus mergaitės reiškė tiesioginės nuosakos esamojo laiko trečiuoju asmeniu, pvz.:

(18) GABRIELĖ: *Man reikia daugiausiai žolę, dar ir debesėlius.*

SAIDA: *Tada man lieka meškiukas.*

Tokių nurodymų berniukų kalboje rasta dvigubai mažiau, tačiau jie dažniau savo pageidavimą reiškė tiesioginės nuosakos būsimą laiko trečiuoju asmeniu, pvz.:

(19) JONAS: *Man irgi reikės rudos.*

MATAS: *Aš dar spalvinu.*

Rastas tik vienas atvejis, kai mergaitė, pageidaudama gauti pieštuką, pavartojo žodį *norėti*, pvz.:

(20) KRISTINA: *Aš noriu žalios.*

DOVILĖ: *Imk.*

Tai trumpas tiesioginis nurodymas, kuris gali būti lengvai atpažįstamas ir interpretuojamas. Kristina, pasakydama, kad nori žalios spalvos, leido Dovilei suprasti, kad ji privalo ją duoti. Kaip matyti pavyzdyje, Dovilė tai suprato ir įvykdė.

Netiesioginių nurodymų raiška

Kaip jau buvo minėta, netiesioginiai nurodymai įsisavinami vėliausiai ir interpretuojami sunkiausiai. Lyginant berniukų ir mergaičių vartojamus nurodymus, šio tipo pageidavimai dažniau randami berniukų kalboje (žr. 3 pav.).

Klausimo tipo nurodymai priešmokyklinio amžiaus vaikų kalboje itin reti, todėl didelių skirtumų lyties aspektu neišvelgiama. Mergaičių kalboje rasti 2 klausimo pavartojimo atvejai, berniukų – 4. Kaip jau buvo minėta, tokio tipo pageidavimai reiškiami vienaskaitos ir daugiskaitos pirmuoju asmeniu, taip pat beasmenėmis konstrukcijomis. Berniukų kalboje rastas vienas pavyzdys, kai klausimas pateikiamas vienaskaitos pirmuoju asmeniu, pvz.:

(21) ŽYDRŪNAS: *Gal geriau aš pažiūrėsiu, gerai?*

EDVINAS: *Gali.*

Kitais trimis atvejais nurodymai reiškiami daugiskaitos pirmuoju asmeniu, pvz.:

- (22) MARIUS: *Tai bėgame?*
AURÉJA: *Aš tuoj.*

Mergaičių kalboje rastas tik vienas tokios gramatinės raiškos pavyzdys. Kitas klausimas buvo nepilnas:

- (23) MILDA: *Kur dar ruda? Kur dar ruda?*
DONATAS: *Aaa, čia padėsiu rudą.*

Tyrimo metu buvo rasti 2 leidimo nurodymai: vienas kalbant mergaitei, o kitas – berniukui. Abiejuose atvejuose gramatinė raiška yra ta pati – vienaskaitos pirmasis asmuo:

- (24) ŽYDRŪNAS: *Aš tavo pusę dabar galiu paspalvinti?*
DOVILĖ: *Gali.*
- (25) AISTĖ: *Gal galiu čia geltoną daryti?*
ERNESTA: *Nežinau, gal.*

Kai sugebama netiesiogiai pateikti savo pageidavimą, kurį adresatas lengvai atpažįsta, manoma, kad tokio kalbėtojo lingvistinė kompetencija yra pasiekusi aukštą lygį. Negalima teigti, kad priešmokyklinio amžiaus vaikai yra pasiekę šį lygį, tačiau berniukai dažniau vartojo užuominas ir lengviau jas atpažino nei mergaitės, nors jų kalboje šio tipo nurodymų raiška įvairesnė nei berniukų.

Išvados

Atlikus tyrimą, matyti, kad priešmokyklinio amžiaus vaikai vartoja beveik visas nurodymų formas (išskyrus priklausomybės nurodymą), atsižvelgdami į situaciją ir pašnekovą. Tiriamoje vaikų kalboje iš viso buvo rasti 228 nurodymai, mokslo metų pradžioje – 116, o metų pabaigoje – 112 nurodymų. Tokia vartoseną pažymi, kad vaikų kalbinė raiška per metus kinta nežymiai. Didesni pokyčiai pastebimi lyginant nurodymų tipus. Pastebėta, kad per mokslo metus sumažėjo tiesioginių nurodymų kiekis, tačiau padažnėjo netiesioginių nurodymų vartoseną. Tiek jaunesni, tiek vyresni vaikai vartojo visų tipų nurodymus, išskyrus leidimo, kurie vartoti tik mokslo metų pabaigos dialoguose. Klausimų kaip nurodymų skaičius abiejuose laikotarpiuose išliko nepakitęs. Išanalizavus asmeninio poreikio nurodymus, paaiškėjo, kad beveik du kartus dažnesnis jų vartojimas buvo mokslo metų pabaigoje. Svarbiau yra pabrėžti, kad pageidavimų raiška keitėsi labai nežymiai. Atvirkščiai nei klausimo ar leidimo nurodymai, užuominų vartojimas pakito labiau. Mokslo metų pradžioje rasta 15 pavartojimo atvejų, o pabaigoje – 22. Toks kiekybinis pakitimas leidžia manyti, kad vyresni vaikai labiau geba užmaskuoti savo tikruosius ketinimus ir teisingai suvokti užuominų ilokucinę tikslą.

Mergaičių ir berniukų kalboje rastų nurodymų skaičius skiriasi labai nežymiai: berniukai pavartojo 120 nurodymų, o mergaitės – 108. Šiek tiek nežymių skirtumų pastebėta analizuojant atskiras nurodymų rūšis: tiesioginių nurodymų daugiau rasta mergaičių kalboje, o netiesioginių – berniukų kalboje: berniukai dažniau vartojo užuominas ir lengviau jas atpažino nei mergaitės, nors pastarųjų kalboje šio tipo nurodymų raiška įvairesnė nei berniukų.

Kalbant apie dažniausiai abiejų lyčių vartojamus nurodymus, t. y. būtinybės, galima teigti, kad tiek mergaitės, tiek berniukai šiuos nurodymus vartoja panašiai. Tokio amžiaus vaikai jau geba pasirinkti, su kuo ir kaip kalbėti, šiuo atveju – nurodinėti. Tarpusavyje kalbėdami berniukas su berniuku ar mergaitė su mergaite mėgsta nurodinėti imperatyvinėmis formomis. Kai bendrauja mergaitė su berniuku, pastarasis renkasi mandagesnes formas, o mergaitės – atvirkščiai. Mergaitėms labiau priimtini būtinybės nurodymai, reiškiami modaliniais veiksmažodžiais. Kitų nurodymų tipų buvo rasta gana mažai, o jų raiška tiek mergaičių, tiek berniukų kalboje buvo panaši.

Apibendrinus šio tyrimo rezultatus galima teigti, kad jau priešmokyklinio amžiaus vaikai geba vartoti įvairias nurodymų tipų formas. Kaip ir tikėtasi, sudėtingesnės konstrukcijos ir formos randasi patiriant įvairesnių situacijų, keičiantis laikotarpiams (tyrimo pradžioje ir pabaigoje). Tyrime išryškintas lyties aspektas leidžia teigti, kad didelių skirtumų nepastebėta, o dauguma užfiksuotų atvejų rodo daugiau bendrų ypatybių.

Literatūra

- Balčiūnienė, Ingrida 2007, Parental reactions to the morphologically correct and incorrect utterances of children, *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu Aastaraamat* 3, 47–55.
- Balčiūnienė, Ingrida 2008, Gimtosios kalbos įsisavinimas, *Kalbos kultūra* 80, 153–158.
- Balčiūnienė, Ingrida 2008, Kreipinių vartojimas vaiko ir vaikiškojoje kalboje, *Tarp kryptų ir disciplinų: V Jaunųjų mokslininkų psichologų konferencija*, 74–80.
- Balčiūnienė, Ingrida 2009, *Pokalbio struktūros analizė kalbos įsisavinimo požiūriu*. Daktaro disertacija. Kaunas: VDU.
- Balčiūnienė, Ingrida, Jolita Ančlauskaitė 2011, Nurodymų raiška priešmokyklinio amžiaus vaikų kalboje, *Filologija* 16, 5–18.
- Balčiūnienė, Ingrida 2012, Lithuanian narrative language at preschool age, *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu Aastaraamat* 8, 21–36.
- Balčiūnienė, Ingrida 2015, Rišliojo pasakojimo analizė: kalbinių kompetencijų vertinimas ikimokykliniame amžiuje, *Vaikystė ir ugdymas: mokslinės-praktinės konferencijos straipsnių rinkinys*, 12–22.
- Berko-Gleason, Jean 2001, *The development of language*, USA: Pearson Education.
- Blum-Kulka, Shoshana 1997, *Discourse pragmatics. Discourse as Social Interaction (Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction)* London: Sage Publications.
- Ceitlin, Nina 2001, *Некоторые особенности диалога «взрослый - ребенок»: функции реплик-повторов. Ребенок как партнер в диалоге*, Санкт-Петербург: Издательство «СОЮЗ».
- Crystal, David 2005, *How Language Works*. New York: The Overlook Press.
- Čepaitienė, Giedrė 2007, *Lietuvių kalbos etiketas: semantika ir pragmatika*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Dabašinskienė, Ineta 2010, The comprehension of derivational morphemes in early childhood: an experimental study of Lithuanian, *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu Aastaraamat* 6, 43–50.
- Dabašinskienė, Ineta, Eglė Krivickaitė 2013, Lietuvių kalbos fonologijos įsisavinimas: netikrų žodžių kartojimo eksperimentinis tyrimas, *Kalbos kultūra* 86, 237–255.
- Dabašinskienė, Ineta, Kamandulytė, Laura 2014, Šalutiniai pažyminio sakiniai: kodėl vaikams sunku juos suprasti?, *Kalbotyra* 66, 7–26.
- Eriksson, Mårten ir kt. 2012, Differences between girls and boys in emerging language skills: Evidence from 10 language communities. *British Journal of Developmental Psychology* 30, 326–343.

- Ervin-Tripp, Susan 1977, *Wait for me, Roller-skate. Child Discourse. Language, Thought, and Culture: Advances in the Study of Cognition*), New York: Academic Press.
- Foster, Susan 1990, *The communication competence of young children: a modular approach*, London & New York: Longman.
- Garšvienė, Aldona, Rita Ivoškuvienė 1993, *Logopedija*, Kaunas: Šviesa.
- Gudavičienė, Eglė 2006, Direktyvai kaip ilokucinių aktų rūšis, *Lituanistica* 3, 60–68.
- Hilbig, Inga 2009, *Lietuvių ir anglų lingvistinis mandagumas*, Daktaro disertacija, Vilnius: VU.
- Ingram, David 1989, *First language acquisition: method, description, and explanation*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kamandulytė, Laura 2006, Vaikiškosios kalbos ypatybės, *Kalbos kultūra* 79, 264–272.
- Kamandulytė, Laura 2010, Būdvardžių dažnumas ir leksinė įvairovė ankstyvojoje vaikystėje, *Žmogus kalbos erdvėje: mokslinių straipsnių rinkinys* 6, 699–705.
- Kamandulytė, Laura 2014, Būdvardžių semantikos įsisavinimas ankstyvojoje vaikystėje, *Kalba ir kontekstai: mokslo darbai* T. 6 (1) 2 dalis 208–217.
- Kavaliauskaitė, Viktorija 2016, Prašymų raiškos įsisavinimas lietuvių vaikų kalboje, *Taikomoji kalbotyra* 8, 160–187.
- Krivickaitė, Eglė 2017, Vaikų taikoms žodžių tarimo paprastinimo strategijos. Eksperimentinis tyrimas, *Taikomoji kalbotyra* 9, 46–72.
- MacWhinney, Brian 2000, *The CHILDES project: tools for analyzing talk*. Hillsdale: NJ Lawrence Erlbaum Associates.
- McCloske, Lena, Warren, Ana 1993, *Pragmatics: language in social contexts. The Development of Language* (red. J. Berko Gleason), New York: Macmillan Publishing Company.
- McTear, Michael 1985, *Children's conversation*, Oxford: Basil Blackwell.
- Reed, Emily Lawrence, Baker, Emil 2005, *Normal language development: a review. An Introduction to Children with Language Disorders*, USA: Pearson Education.
- Ryckebusch, Cindy, Marcos, Hary 2004, Speech acts, social context and parent-toddler play between the ages of 1;5 and 2;3, *Journal of Pragmatics* 36, 876–997.
- Savickienė, Ineta 1997, Komunikacija ir pokalbis ankstyvoje vaikystėje, *Darbai ir dienos* 5 (14), 45–51.
- Savickienė, Ineta 1999, *Lietuvio vaiko daiktavardžio morfologija*, Daktaro disertacija, Kaunas: VDU.
- Savickienė, Ineta 2001, Linksniavimo paradigmų formavimasis vaiko kalboje, *Lituanistica* 3 (47), 58–68.
- Savickienė, Ineta, Violeta Kalėdaitė 2007, The role of a child's gender in language acquisition. *Estonian papers in Applied Linguistics*, 285–298.
- Snyder, William 2007, *Childe Language: The Parametric Approach*, Oxford: OUP Oxford.

- Stephany, Ursula, Maria Voeikova 2015, Requests, Their Meanings and Aspectual Forms in Early Greek and Russian Child Language, *Journal of Greek Linguistics* 15, 66-90.
- Zambrana, M. Imac ir kt. 2016, Time in Early Childhood Education and Care and language competence in Norwegian four-year-old girls and boys, *European Early Childhood Education Research Journal* 24 (6) 793–806.
- Žukauskienė, Rita 1996, *Raidos psichologija*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras.

Gauta: 2020-05-14

Priimta: 2020-06-30